

DRÖMMEN OM MEDELTIDEN

Olaus Petri kyrka i Örebro: dess skapare – deras visioner och förebilder

Drömmen som blev verklighet. Karl-Erik Garlöv

Första studiekvällen 16 jan.2012.

När riksdagen samlades i Örebro 1810 för att välja tronföljare var staden egentligen mest lik en bondby med sina knappt 300 hus. Så beskrivs den också i Bergslag och bondebygd för 2009: *"grisar strövade omkring eller låg makligt utsträckta i gränderna. Trottoarer saknades, vatten och avlopp var ännu en okänd lyx. Stadsplanen var präglad av sitt medeltida ursprung med smala, långa tomter. Själva bebyggelsen var enkel, oftast rörde det sig om envånings trähus med gräs på taket. Praktiskt taget varje hushåll hade några kor, hästar, grisar, höns eller får."*

Hundra år senare möter vi i stället en begynnande storstad. Kring torgen och längs huvudgatan reser sig ståtliga bankpalats och bostadshus. Det, som skulle bli Sveriges största hyreshus, Centralpalatset, står under byggnad.

Förvandlingen inleddes vid tiden för invigningen av det nygotiska rådhuset 1863. Om denna imponerande byggnad lär kung Karl XV ha yttrat: *"Vet hut Örebro! Börnera inte svagdricka."*

Den gamla hantverksstaden skiftade karaktär och växte under 1800-talets senare hälft till en industristad. Befolkningen mer än tredubblades och uppgick 1910 till drygt 30,000 invånare.

Den gamla medeltidskyrkan vid Stortorget upplevdes som alldeles för liten för den växande staden och var dessutom i stort behov av renovering.

Situationen blev föremål för överläggningar både i kyrkorådet och i drätselkammaren. Stadens och kyrkans angelägenheter var under 1800-talet ganska bastant sammanlänkade.

Förslag till åtgärder formades så småningom efter två huvudlinjer. I det ena förslaget föreslog man att den gamla medeltidskyrkan skulle rivas och ersättas med en kyrkobyggnad i tidens smak och så stor, att den kunde erbjuda 3000 sittplatser. Mot detta ställdes förslaget att bevara och restaurera den gamla kyrkan och samtidigt planera för en ny kyrka på annan plats i staden.

Tanken väcktes även, att man borde dela Örebro församling och skapa en församling söder om Svartån och en norr därom. I den diskussionen framkastade några en idé, kanske av sparsamhetsskäl, att man borde lägga gränsen mellan församlingarna mitt i Stortorget i öst-västlig riktning rakt igenom den nybyggda kyrkan. De fastighetsägare, vars tomter hamnade mitt på gränsen skulle få välja om de vill tillhöra den södra eller norra församlingen. De båda församlingarna tänktes fira sina gudstjänster på olika tider i det gemensamma kyrkorummet.

Det är i det osäkra läget som Adolf Kjellström kommer in i bilden. Han var född i Örebro 1834, son till en köpman. Modern dog när Adolf bara var fyra år gammal. Han berättar själv om när han som sexåring upplevde ett julottebesök: *"Nikolaikyrkan hade vid den tiden tunga sidoläktare, en ofantlig predikstol mitt i stora gången rätt framför altaret och befann sig för övrigt i ett bedrövt skick – men det intryck, som de många ljusen, den för mig ofantliga höjden och den härliga orgelmusiken och sången gjorde på mig, var*

överväldigande. Ännu i dag har jag ett klart minne därav. Åttio därefter satt jag på ungefär samma plats där jag setat med min far år 1840.”

Efter att ha genomgått alla klasser vid Karolinska läroverket antogs Kjellström som elev vid Teknologiska institutet i Stockholm varifrån han utexaminerades 1855. Han återvände till sin hemstad och fick en tjänst som ritlärare vid Karolinska skolan och Tekniska skolan.

En dag - berättas det - upptäckte han, att en granitsockel under kyrkan var dåligt stadgad och höll på att rasa. Kjellström påpekade skadan för prosten Gustaf Wilhelm Gumelius. Så inleddes en långvarig och djup vänskap.

Gumelius hade inlett ett samarbete med C.G.Brunius, som vid denna tid ledde restaureringen av Lunds domkyrka, och reparation av Nikolaikyrkans östra gavel hade redan påbörjats.

Eftersom Gumelius kände sig villrådig inför de olika förslag, som framlagts i kyrkobyggnadsfrågan inbjöd han Kjellström till ett avgörande kyrkorådssammanträde 1862.

Kjellström berättar själv i sin Levnadsbeskrivning hur prosten inledde med ett anförande där han tillkännagav sin önskan att *” se den ärevärda gamla kyrkan grundligt reoverad och återställd till hennes första ädla stil.”* En av kyrkorådets medlemmar, apotekare Ulmgren, förklarade då att kyrkorådets medlemmar hade sinsemellan flera gånger rådgjort om kyrkobyggnaden och kommit till ett helt annat resultat, varom de nu var ganska eniga, nämligen att riva ned den gamla illa medfarna och för framtiden alldeles otillräckliga kyrkan och i stället uppföra en helt ny, ståtlig och stor sådan. Den borde byggas av huvudsakligen tegel med puts och oljemålas, i harmoni med det nya vackra stadshuset.

Kjellström hade genom en god vän i förväg fått kännedom om detta förslag och förberett ett svar. Han började med att uttrycka sin glädje över att höra *” de nyss uttalade orden om vår kyrkas nuvarande förfall och om nödvändigheten att bereda större utrymme för den tillväxande skaran kyrkogångare ”*, men påpekar det oförståndiga i att när man behöver ökat utrymme förstöra det som redan finns. *” Varför inte bygga den nya, ståtliga kyrkan på ett annat ställe? Om femtio år torde Örebro vara delat i flera församlingar var av dem med sin egen kyrka.”* Kjellström fortsätter: *” Och en annan sak. Hur tror man sig kunna få tillåtelse att riva ned denna märkvärdiga kyrka från medeltidens allra bästa tid. Inte ens ruinerna i Visby får rivas. Likväl har väl ingen av dem haft den ädla, utbildade arkitektur som vår Nikolaikyrka. I många århundraden ännu kommer hon nog att stå på sin plats., vittnande om fädernas goda vilja och förmåga. Vill man ej kosta på henne något innan den nya kyrkan är byggd så låt hennes tur komma sedan – hon är god att ha under de många år man behöver för att få den andra färdig.”*

Prosten Gumelius ansåg efter detta anförande att allt vidare tal om kyrkans rivning vore onödigt och förmodade att ingen av kyrkorådets medlemmar vidhöll sin mening härom, sedan frågan nu blivit närmare belyst. Han ställde proposition på förslaget att restaurera kyrkan så att hon i möjligaste mån skulle återfå sitt ursprungliga utseende och rätta stil. Och se – alla röstade ja, ivrigast apotekare Ulmgren, som dessutom föreslog att man skulle låna upp för att snabbt komma igång med arbetet.

Nu fick Kjellström dämpa entusiasmen något och varna för att gå för hastigt fram. Det fanns mycket som behövde studeras och planeras, vilket skulle kräva rundlig tid och långväga resor.

Kyrkostämman stadfäste kyrkorådets förslag att restaurera Nikolaikyrkan medan planerna på en ny kyrka ställdes på framtiden. Adolf Kjellström utsågs att leda restaureringsarbetet, en uppgift som sysselsatte honom i fyrtio år.

Under hela denna tid släppte han aldrig tanken på den nya kyrkan. Han blev invald i stadsfullmäktige, byggnadsnämnd och kyrkoråd, och överallt pläderade han för sin idé.

Samma år, som kyrkofullmäktige tog sitt avgörande beslut gjorde Kjellström sin första av åtta resor till England för att på plats närmare studera gotiken både i medeltida och nyare tappning.

Det första stoppet var katedralen i York, en av de största och viktigaste. Kjellström skriver att han, som älskar sång och musik, blev hänförd av den anglikanska sångtraditionen. *"Ingenstädes får man väl höra så härliga goss-sopranröster som i de engelska domkyrkorna."*

Han medför en skissbok, som kommer till flitig användning. Han gör uppmätningar av valv och pelare, studerar konstruktionsdetaljer och förundras över skönheten i det rika glasmåleriet. Färden går vidare till Ripon och Fountains Abbey. Vid ett besök i Lichfields katedral finner han dels förebilden till altarpappsen i Olaus Petri kyrka dels en värmeanläggning, vars konstruktion han noga studerade inför arbetena i båda kyrkorna i Örebro. Hemfärden inkluderade katedralbesök i Amiens, S:t Denis i Paris, Aachen, Hildesheim, Hamburg, Lübeck, Köpenhamn och Roskilde. Resan sista och kanske viktigaste anhalt blev Varnhems klosterkyrka i Västergötland, vårt lands förnämsta kyrka i cistercienserstil. *"Jag såg den för första gången den 2 augusti; greps av vördnad vid kyrkans åsyn, stannade över natten och for följande dag hem, lycklig och glad."* skriver Kjellström.

Varnhems kyrka blev en av de viktigaste förebilderna för Olaus Petri kyrka. Koret här är en trogen efterbildning av grundplanen i Varnhem, som i sin tur överensstämmer med måtten i S:t Bernhards klosterkyrka i Clairvaux. Man anar att detta är orsaken till att cistercienserordens grundare finns avbildad i Olaus Petri kyrkas altarskåp.

Redan 1868 företar Kjellström en ny resa till England denna gång till den anglikanska kyrkogemenskapens huvudkatedral i Canterbury, där den franska gotiken en gång tog ett språng över kanalen. Via östra Englands förnämsta biskopskyrkor i Ely och Peterborough nådde han den mäktiga Lincolnkatedralen varifrån Nikolaikyrkans byggare en gång utgick på 1200-talet. Katedralresan gick vidare till Worcester, Bristol, Salisbury, Winchester, en avstickare till Rouen och Paris för att slutligen nå London.

Där mötte Kjellström för första gången Axel Herman Hägg, gotlänning, utbildad skeppsbyggare. Hägg flyttade till London där han verkade som restaureringsarkitekt med speciell inriktning på gotik. Mest gjorde han sig dock känd som konstnär. Bland hans elever i etsning fanns Anders Zorn.

I Sverige hade Hägg ansvarat för flera kyrkorestaureringar på Gotland, framförallt Visby domkyrka. Med sina djupgående kunskaper i gotikens tankevärld och byggnadsteknik, visionär målinriktning och okuvlig envishet utvecklade Hägg och Kjellström ett enastående teamwork. Mellan dem växte en stark och livslång vänskap.

Efter hemkomsten till Örebro började Kjellström på byggnadsnämndens uppdrag revidera stadsplanen och korrigera stadens karta. Han kunde därvid reservera ett område för det framtida kyrkbygget vid Sofiaparken intill den norra kyrkogården.

Vid den här tiden började Kjellström bli känd som en av landets främsta experter på användandet av natursten i utformningen av fasader. Kända arkitekter som Ferdinand Boberg och Isac Gustaf Clason anlätade honom som konsult t.ex. vid uppförandet av Centralpostkontoret vid Vasagatan och Bünsowska huset på Strandvägen i Stockholm.

Hemma vid Kjellströms villa på Nygatan anlades ett stenhuggeri där en anställd yrkesman tuktade den kalksten, som Kjellström beställt från Yxhult. Stenmaterialet var avsett för den nya kyrkan, som ännu bara existerade i skissblocket och på ritbordet.

1870 startade Hägg och Kjellström det omfattande arbetet med restaurering och ombyggnad av Nikolaikyrkan, vilket inte hindrade att de samtidigt arbetade med utkast och ritningar till den nya kyrkan, som fick arbetsnamnet S:t Olof.

Vid slutet av 1890-talet var projektet med den gamla stadskyrkan fullbordat och man kunde med full kraft driva på frågan om nybygget på norr. Det som sporrade de båda entusiasterna var tanken att från grunden återskapa en medeltida katedral utan att behöva ta hänsyn till senare tiders pålagringar. En anekdot från tiden ger en god uppfattning om Kjellströms restaureringsprogram. När Nikolaikyrkan återinvigdes frågade någon: ”*Nå, lektor Kjellström, såg kyrkan ut så här när den var nybyggd*”. ”*Nej*”, svarade Kjellström, ”*men om de hade vetat så mycket om gotik, som jag vet, då hade den sett ut så här*”.

1903 publicerar Kjellström ”*Förslag till ny kyrka i Örebro*”, en noggrann beskrivning av den tilltänkta kyrkans utformning, idéprogram och kostnader. Han presenterar också sina medarbetare. ”*De här framlagda ritningarna*” skriver han, ”*äro tillkomna genom samarbete af vår i kyrkobyggnadskonsten utmärkt skicklige och förfarna landsman Axel Herman Hägg, hvilken gjort det huvudsakliga af elevationerna, undertecknad Kjellström, som utarbetat grundplanen och de tekniska detaljerna, samt herr Häggs medhjelpare, arkitekt Edw. Dodgshun, som utfört ritningarna.*”

Den dåvarande kyrkoherden i Örebro, K.E. Edlund, framlade redan 1902 för kyrkorådet en skriftlig motion om uppförandet av den nya kyrkan. Rådet bordlade emellertid frågan, som togs upp igen 1904. Då avlät man en begäran till stadsfullmäktige att tomten vid Sofiaparken skulle reserveras för det planerade kyrkbygget. Stadsfullmäktige svarade att uppförande av en ny kyrka kunde anstå tills vidare.

Men Kjellström lät sig inte nedslås. Han hade en handlingsplan i beredskap. Av sin far hade Kjellström ärvt ett stort markområde inom stadsplanerat område på öster, som han visste att staden gärna ville förvärva. Den 30 augusti 1906 gav han stadsfullmäktige ett anbud att få köpa en ansenlig areal gatumark. Köpesumman löd på 150,000 kr (3,45 kr per kvm). Betalningen behövde inte ske förrän efter makarna Kjellströms frånfälle. Endast 10,000 skulle betalas kontant. För dessa pengar skulle man erhålla ritningar, glasmålningar och kalksten till fasaden på den nya kyrkan. Det förvånar knappast att stadsfullmäktige antog anbudet även med det villkor som Kjellström uppställt: Den nya kyrkan skulle uppbyggas inom sex år från kontraktets undertecknande.

Den 19 april 1907, Olaus Petri-dagen, hölls den allmänna kyrkostämman som slutligen skulle avgöra om drömmen skulle förverkligas eller gå i kras. Stämman föregicks av en livlig debatt bland allmänheten och i lokalpressen. Det var säkert i det sammanhanget som skrönan uppstod att valet stod mellan att bygga kyrka eller anlägga spårvagnsnät.

Också vid stämman blev det strid och många hårda ord föll. Motståndarna menade att det var stötande att bygga denna kyrka i en tid av social nöd, vilket inte minst kåkbebyggelsen kring kyrkplatsen omvitnade. Någon menade att det fanns nog av gudshus i denna frikyrkotäta stad.

Men vid omröstningen fick förslaget om kyrkbygget majoritet med bred marginal. 240 personer röstade ja och 185 nej. På grund av den då gällande graderade röstskalan (d.v.s. högre inkomst gav fler röster) så blev antalet ja-röster 13,645 mot 1.960 nej-röster.

Det var alltså på örebrosonen Olaus Petris dag, som det viktiga klubbslaget föll. Samma kväll hade logen Olaus Petri av Nationaltemplarorden sitt möte och där väckte kyrkvärden Karl Larsson ett förslag, att kyrkan skulle uppkallas efter reformatorn. Namnförslaget fann även kyrkorådets gillande.

Den 1 november 1907 kom Kungl. Maj:t:s godkännande av ritningarna till kyrkan underskrivet av Oscar II kontrasierat av Hugo Hammarskjöld.

På Gustaf Adolfsdagen den 6 november 1908, sköts det första sprängskottet, som signalerade att en femtioårig dröm var på väg att uppfyllas. Byggnadsmaterialet var i hög grad närproducerat: kalkstenen levererades av Yxhults bolag, teglet av Marks tegelbruk och skiffret kom från Grythyttan.

Det måste ha varit en märklig upplevelse att se denna väldiga byggnad resa sig till 53 meters höjd samtidigt med att Livregementets nya kaserner fullbordades några hundra meter norrut. Däremellan fanns mest småhus och grönområden.

Även under byggtiden fick Kjellström kämpa för sina idéer. Man ville naturligtvis utnyttja det nya och billiga materialet betong i grundmurarna, men Kjellström framhärade och valde solid handhuggen granit. Skickliga stenhuggare från Yxhult, framförallt den mästerlige konstnären Anton Englund, anlätades för portalöverstycken och pelarkapitäl. I England verkade Carl Almqvist, örebroaren, som blev en av Europas främsta designer vad gäller glasmålningar i preraphaelitisk stil. Av honom beställdes glasmålningar både till S:t Nicolai och Olaus Petri kyrkor. Byggnadsfirman A.Malmrot och K.Karlsson ansvarade för själva byggnationen.

Slutbesiktning av kyrkan kunde utföras den 4 december 1912. Byggnadskostnaderna stannade på drygt 400,000 kr. Då saknades fortfarande den orgel, som var under byggnad hos den kända örebrofirman Setterquist & Son. Orgeln kom på plats följande år liksom tre kyrkklockor levererade av K.G.Bergholz klockgjuteri.

Men den stora invigningshögtiden hölls ändå den fjärde söndagen i Advent, 22 december. Biskopen i Strängnäs Uddo Lechard Ullman förrättade invigningen. Kontraktprosten Edlund predikade. Han var då kyrkoherde i Örebro församling, som två veckor senare delades i Örebro norra och Örebro södra församlingar med Svartån som gräns. En invigningskantat tonsatt av kyrkans nytillträdande organist

Adolf Andrén framfördes . Texten var skriven av psalmdiktaren E.N. Söderberg, redaktör på Örebro Dagblad. Den avslutande psalmen, "Tack, o Gud att i din kyrka, våra fäders tempelgård..." återfinns i den svenska psalmboken som nummer 370. Flera har berättat för mig hur ängsliga många örebroare var den här dagen. En sierska hade nämligen i en spådom förutsagt att Olaus Petri kyrkas valv skulle stöta in på själva invigningen och man visste berätta att Adolf Kjellström under gudstjänsten ängsligt sneglade upp mot taket. Nåja, allt gick väl och den gamle lektorn kunde till natten unna sig en god och drömlös sömn. Hans livsverk var i hamn. Han hade tillsammans med ypperliga medarbetare skapat ett Herranom värdigt tempel, en kyrka som med rätta har betecknats som ett av historieromantikens förnämsta verk.

1. Tack, o Gud, att i din kyrka,
Våra fäders tempelgård,
Du beskär oss ljus och styrka
Och din trogna herdevård.
Än i helgedomens famn
Samlar Jesu Kristi namn
En gemenskap omkring ordet,
Dopets bad och nattvardsbordet.

2. Trycks till jorden ned vårt sinne
Under mödor och besvär,
Uppåt visar korskrönt tinne
Till ett mål, som evigt är.
Klockans helga maningsljud
Kallar syndare till Gud,
Psalmen, som sig mäktig svingar,
Skänker åt vår andakt vingar.

3. Herrens kyrka bjuder alla
Oförgänglig sabbatsfrid,
Hur än orons vågor svalla
Genom söndringslysten tid,
Ty i Jesu Kristi tro
Får var själ, som trår till ro
Och mot tvivel söker fäste,
Hägn likt svalan i sitt näste.

4. Ej den falska frid, som söver,
Bor där Herrens boning är.
Kraften, som vår själ behöver
Mot det onda, undfås där.
Där vi röna, huru bön
Striden hoppfull gör och skön;
Där vi vapenrustning finna
För att världen övervinna.

5. Låt din kyrka visa stigen,
Som vi vandre, tills vi nå
Templet, där evinnerligen
Inför dig, vår Gud, vi stå.
Led oss, lyft oss, Herde from,
Upp till denna helgedom,
Där de återlösta lammen
Du kring dig församlar. Amen.